

Gordana Čupković
Zadar

JEZIK SENJANINOVA RAZGOVARANJA (1555.)

UDK: 821.163.42-97«15»
811.163.42:2-29

Rukopis primljen za tisak 9.1.2018.

Pregledni članak
Survey article

Kontrastivno se proučavaju jezične osobitosti teološkoga prenja tiskana 1555. i potpisana pseudonimom Anton Senjanin, s nepouzdanom navedenim naslovom i mjestom tiskanja. Zamjetni slovenizmi prisutni u djelu proučavatelje su navodili na oprečne zaključke o osnovnome jezičnom sustavu djela. Proučavanjem jezičnih osobitosti i kontrastiranjem jezika *Razgovaranja* s jezikom hrvatskoga katekizma *Otročje Biblije* te s pojedinim jezičnim osobitostima Trubarovih djela s jedne strane te s uraškim izdanjima i izdanjima iz glagoljaške (*Spovid općena*) i čakavske tradicije (*Lekcionar Bernardina Splitsanina*) s druge, s povijesnojezičnoga i dijalektološkoga aspekta prinos je osvjetljivanju hrvatsko-slovenskih književnih utjecaja i organskih pretapanja u 16. st. Utvrđivanjem autorova jezičnoga sustava nastoji se približiti i njegovoj posrednoj identifikaciji.

Ključne riječi: *Anton Senjanin; Razgovaranja; reformacija; atribucija; povijesna dijalektologija; južnočakavski (sjeverozapadni istarski) dijalekt; slovenski istarski govori*

1. UVOD

Teološko prenje¹ u kojem stavove konfrontiraju zastupnik Katoličke crkve (u djelu imenovan pogrdnicom *papista*) i evangelik (u djelu imenovan deskriptivom *krstjanin*),² potpisano pseudonimom Anton Senjanin (*Stumačeno po Antone Senjanine*), a na naslovnici, kojom se višestruko prikriva reformacijski diskurs, imenovano *Razgovaranje meju papistu i jednim luteran*³ (uz navedeno također nepouzdanom mjesto i nešto pouzdaniji datum tiskanja: Padova, 1555),⁴ nedvojbeno je najuspjeliji književni ostvaraj kruga hrvatskih protestanata, još i danas izrazito izazovan za tekstovna i jezično-stilska proučavanja. Sačuvani su primjerci *Razgovaranja*: venecijanski koji je u transkripciji (po prijepisu Šime Ljubića) još u 19. st. objavio Matija Valjavec i zagrebački koji je faksimilno i u transkripciji objavio Jembrih 2005.⁵

¹ O žanrovskim specifičnostima djela usp. Čupković, 2017: 185–203.

² U djelu zapisano s ar: *Karstjanin* (usp. Razg., 5).

³ Jembrih u transkripciji izdanja (2005) ispravlja naslov u: *Razgovaranje meju papistu i jednim luteran(om)* (usp. Razg., 3). Vjerojatno je leksem *luteran* na naslovnici dodan naknadno pa je i instrumental toga leksema odraz (ne)poznavanja jezika onoga tko je leksem dodao, što ne mora biti autor djela. U cilju prikrivanja reformacijskoga diskursa, na naslovnici se izbjegava ponavljanje kontrasta obilježena reformacijskom perspektivom, koji je izražen imenovanjem likova u djelu: pogrdnica *papista* nasuprot neobilježenu deskriptivu *krstjanin*.

⁴ *Štampan u Padove miseca setembra po Gracioze Perkačine godišće M.D.LV.* (Razg., 1r). U Percacinovoj oficini u Padovi 1560. tiskana je knjižica *Raj Duše* Nikole Dešića pa Bratulić pretpostavlja kako je već u ono vrijeme ta tiskara bila poznata kao tiskara hrvatskih knjiga te da je možda i riječ o tiskaru podrijetlom iz slavenskih krajeva (Bratulić, 1987: 130). Bučar uočava kako je na papiru znak Morhartove tiskare iz Tübingena (Bučar, 1897: 375). Datum tiskanja nešto je pouzdaniji jer se u samome djelu točno precizira vrijeme odvijanja rasprave, uz znakovito spominjanje Vergerija, koje je moguće i autoreferencijalno: *Sve te tvoje misle i umenja jesu nova i samo od trideset osam godišće odsle jesu počati biti učena od Martina Lutera i od onoga inoga imenom Vergerija, ki hote veče radij i berže pojti služiti onim luteranom i njim pomoći nego biti biskup i služiti papi i da bi ga djavał ponesal toga istoga zač nam veliku škodu čini* (Razg., 6^v).

⁵ »*Razgovaranje meju papistu i jednim luteranom stumačeno po Antone Seňanine, štampano u Padove miseca setembra po Gračioze Perkačine godišće MDLV*«, predao M. Valjavec, *Starine*, 17, 1885: 232-240. Bez uvida u original ili faksimil venecijanskoga primjerka ne možemo govoriti o eventualnim razlikama među primjercima. Razlika ima između Valjavčeve i Jembrihove transkripcije. Kako Jembrih paralelno objavljuje faksimil i transkribirani tekst, pogreške i proizvoljnosti u njegovoj transkripciji lako je uočiti, primjerice već u prvom retku Jembrih transkribira *Jesi li ti jedan* (2005, 5), a u faksimilu piše: *Gefi ti gedan /Jesi ti jedan* (2005, 1^v); tako piše i kod Valjavca: *Jesi ti* (1885, 232); ili: *veliki* (2005, 5), *uelih / velik* (2005, 1^v), *velik* (1885). Primjere u radu ekscerptiram iz faksimila pa su i obilježeni brojem stranice faksimila.

Djelo je pripisivano Matiji Vlačiću,⁶ Petru Pavlu Vergeriju Mladem,⁷ Antonu Dalmatinu⁸ te je razmatrano kao knjižica koja se jezikom »ne oslanja na hrvatsku pisanu tradiciju« (Bratulić, 1987: 129), ali i kao moguća posveta senjskoj glagoljskoj tiskari. Uočeno je i kako sadržajni sloj djela ima podudarnosti s polemičnim teološkim razmatranjima u *Otročjoj Bibliji* (1566), još jednom nepotpisanom djelu koje se pripisuje Krelju i Vlačiću.⁹ Ta su dva djela povezana i time što u jezičnom sloju posreduju znatan broj slovenizama. Iz usporedbe sadržaja polemičnih tekstova vidljivo je da oba djela posreduju iste teološke postavke iznesene kontrastiranjem pogleda evangelista i pogrđno imenovanih *papista*, no i bitne razlike u formi, stilu i diskursu. Forma pitanja i odgovora uvriježena je u katekizamskim tekstovima kao prikladna forma poučavanja koja se može razvijati i u druge oblike. Forma umjetnički uobličena teološkoga dijaloga, tj. polemike katolika i luterana, širila se čitavom onodobnom Europom u latinskim varijantama, te u talijanskim i njemačkim prijevodima i preradama koje poprimaju osobine pučkoga nadmudrivanja. Takve se jednostavnije preradbe povezuju sa zbornikom polemičnih spisa *Pasquillus* (1544).¹⁰ Kako nije utvrđen tekst izravnoga predloška, možemo samo spekulirati da odrednica »stumačeno« u naslovu *Razgovaranja* više upućuje na slobodnu preradu nego na prijevod te da početak tiskane knjige možda i nije početak djela (*Jesi ti jedan jošće od onih* 1^v).

Usporednom analizom grafije lako se može utvrditi kako *Razgovaranja* i *Otročja* ne pripadaju istom grafijskom uzusu:

Razg.	x	c	z	z,r	z	ch	r, sr, rr	c, ch	g, gi
Otr.	sh	zh	c	s	s	ch	sh	k	i
Kat. 1564.	r	ts	cz	sz	z	ch	rr	k	i, y
	/ž/	/č/	/c/	/s/	/z/	/ć/	/š/	/k/	/j/

⁶ Usp. Mirković, 1960: 446-449. Mirkovićevim tragom Bratulić pretpostavlja da je djelo, bez obzira na to tko mu je autor, Vlačićeva posveta Vergeriju (1987: 129).

⁷ Usp. Jambrek, 1999: 241-242. Moguće Vergerijevo autorstvo spominju i Bratulić (1987), i Bučar koji prenosi mišljenje pastora Theodora Elzea (Bučar, 1897: 374).

⁸ Jembrih među ostalim navodi i »indiciju« da bi se pod imenom Anton Senjanin mogao kriti Anton Dalmatin, »koji potječe iz Senja« (2005:54).

⁹ Raščlambom jezičnih obilježja hrvatskoga katekizma *Otročje Biblije* i usporedbom s podudarnim slovenskim tekstom te s ostalim hrvatskim glagoljaškim katekizmima Čupković (2016) je utvrdila postojanje dvaju registara: jedan je autor pisao, drugi ispravljao, čime potvrđuje tezu Orožen o zajedničkomu, Kreljevu i Vlačićevu autorstvu djela.

¹⁰ Na *Pasquillus Extaticus* kao mogući uzor *Razgovaranja* upućuje već Scherzer, navodeći i naslove njemačkih »razgovaranja« papista i luterana (Scherzer, 1897: 224-225). Razgovor Marfora i Pasquilla započinje pitanjem: *Quid hoc est noui, mi Pasquille, quod vultu est tam radianti, et splendido?* Celii Secundi Curionis, *Pasquillus Extaticus*, Genevae, per Ioanem Girardum, 1544, 1, http://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb11270884_00001.html (pristupljeno 20. IX. 2017).

Iz predočenih je primjera vidljivo da je u Razg. za razliku od Otr. upotrijebljen južni tip grafije. Valja ovdje izdvojiti i pisanje *f*, posebno na kraju riječi: *karf* 3^v, *Isukarstof* 11^v, *njegof* 11^v. Ta je osobitost zastupljena i u *Lekcionaru Bernardina Splićanina* (LBS): *kraļef* (1995, 5), *službenikof* (1995, 6), *slafļen* (1995, 6). Za LBS je već utvrđeno kako je bio predloškom hrvatskih prijevoda evanđelja nastalih u uraškome književnome krugu koji je u suradnji s hrvatskim reformatorima utemeljio slovenski reformator Primož Trubar. Po tome se poslu s Trubarom u Ulmu i Tübingenu sastajao bivši koparski biskup i papin legat, padovanski student i predavač Petar Pavao Vergerije Mlađi, kojega je 1555. württemberški vojvoda Kristof imenovao svojim savjetnikom (usp. Vrankić, 1977).

Svrha ovog rada ipak nije točna identifikacija autora *Razgovaranja* (što vjerojatno neće biti moguće bez otkrića novih izvora) nego pridonijeti identificiranju osnovnoga jezičnog sustava *Razgovaranja*, posebno u svjetlu hrvatsko-slovenskih književnih utjecaja i jezičnih preklapanja. Takvo identificiranje može biti dodatni argument za posrednu atribuciju djela.

2. POVIJESNOJEZIČNE I DIJALEKTOLOŠKE PRETPOSTAVKE

Jezik knjiga dinamični je splet književnojezične koncepcije (koju može provoditi sam autor ili pak priređivač) i autorova organskoga idioma. Taj se splet, ovisno o stupnju različitosti neorganskoga (nadgradnje) i organskoga idioma, manifestira katkad unikatnim jezičnim ostvarajima u kojima je vidljiva težnja da se jedan jezični sloj iz nediferencirana organskoga kompleksa izdvoji i u nadgradnji posluži upravo kao segment diferencijacije. Takvu mogućnost osobito pružaju dijalekti graničnih područja prirodnoga prijelaza iz jednoga jezika u drugi. Umjesto odjelitosti, njihovu graničnost obilježuje premreženost, koja je to naglašenija što su jezici pozicionirani bliže na ljestvici genetske srodnosti.

U dosadanjem proučavanju jezika *Razgovaranja* vidljivo je usmjeravanje ili prema slovenskim ili prema hrvatskim govorima te hrvatskoj, pretežno glagoljaškoj pismovnoj tradiciji. Mirković tek općenito navodi da je tekst pisan u »narodnom govoru« te, zbog toga što djelo pripisuje Matiji Vlačiću, organski idiom autora određuje kao istarsku čakavštinu Labinštine, a kao zamišljeno prvotno područje recepcije djela pretpostavlja Istru (Mirković, 1960: 448). Bratulić također naglašuje »pučki govor ovih sugovornika, upravo svađalica« (1987: 128), no ne prihvaća ni eventualnu glagoljašku tradiciju, nego se pomiče prema urbanoj razgovornosti i bilingvalnom govorniku, naglašujući u djelu mnoštvo oblika »koje ne susrećemo u

tradiranim djelima onoga vremena«.¹¹ Alojz Jembrih suprotstavlja se Bratulićevim tvrdnjama o neutemeljenosti djela u tradiciji ocjenjujući kako u leksiku i oblicima djelo ima podudarnosti s glagoljaškom i čakavskom inkunabulom *Spovidi općenom* (Jembrih, 2005: 54).¹²

Zajedničko je dosadanjim pogledima da raznorodnost u jeziku djela tumače jezičnom kontaktnosti i književnim utjecajima, a pokušaji identificiranja osnovnoga jezičnoga sustava djela više se temelje na općenitim »indikacijama« nego na konkretnim jezičnim podacima. Štoviše, jezični sustav djela određivao se s obzirom na unaprijed pretpostavljeni materinji jezik pretpostavljenoga autora, a ne s obzirom na jezične podatke iz samoga djela. Svakako je prije bilo kakva proučavanja jezičnih obilježja važno postaviti dva naizgled posve banalna pitanja: koji je jezik likova u djelu i u kakvu je suodnosu jezik likova u djelu s jezikom autora? Prvo je pitanje jezično-stilske prirode i odgovor na nj jednostavno je dati – opisom jezičnih podataka. Drugo je pitanje također jezično-stilsko, ali zahvaća i domenu poredbeno-povijesne dijalektologije. Odgovor na nj zahtijevao bi rasvjetljivanje književnoga i onodobnoga govornoga konteksta, no o njemu, zbog nedostatne zabilježenosti i proučenosti, nije moguće dati jednoznačne i egzaktne podatke.

U potrazi za odgovorima u nastavku rada jezična obilježja raščlanjujem u odnosu na jezično, tematski te mjestom i vremenom nastanka bliska djela, *Otročju Bibliju* (Otr.) i Trubarov Katekizam (Cat.) s jedne te *Spovid općenu* (Spov.) i hrvatska uraška izdanja s druge strane (potonja za potrebe ovoga proučavanja predstavlja latinični Katekizam, Kat.), ali i posebno s obzirom na *Lekcionar Bernardina Splićanina* (LBS). Osim u poredbenom povijesnojezičnom kontekstu, jezična obilježja sagledavaju se i iz aspekta povijesne dijalektologije s posebnim naglaskom na hrvatsko-slovensko organsko pretapanje. Brozović i Ivić izdvajaju svega nekoliko izoglosa koje se okvirno preklapaju s hrvatsko-slovenskom jezičnom granicom,¹³ dok je znatno više izoglosa koje premrežuju slovenski i sva tri hrvatska narječja,¹⁴ posebno onih koje premrežuju sjeverne slovenske dijalekte s kajkavštinom te slovenske primorske dijalekte s čakavštinom. Kontaktnost jezičnih sustava na prostoru

¹¹ »Prošaran je govornim izrazima i konstrukcijama koje su svojstvene govornicima gradskih sredina gdje se govore dva jezika (bilingvizam)« (Bratulić, 1987: 129). Uz to kao jedan od argumenata pripisivanja djela Vergeriju navodi da je Vergerije »poznavao i govorio hrvatski jezik, ali ne i slovenski« (Bratulić, 1987: 129). Svakako bi Vergerijeve izjave o materinjem idiomu valjalo promatrati u kontekstu dijalekatske, a ne jezične diferencijacije: njegov je istarski različit od Trubarova srednjodolenjskog.

¹² Uz navedenu opasku Jembrih ne donosi konkretne jezične podatke.

¹³ Riječ je o osobinama: prebacivanje silaznih naglasaka na drugi slog, promjena *zđj, *zgj u ž, prelazak -l u neslogovno u, dvojina (usp. Brozović i Ivić, 1988: 54-55).

¹⁴ V. popis obilježja u: Brozović i Ivić, 1988: 55.

na kojem već postoji starije organsko pretapanje može biti i sekundarna tj. prouzročena seobama. Pretpostavka je da je govorni idiom autora proučavana djela vezan upravo za kontekst organskoga pretapanja te da se u djelu vidljiva diferencijacija jezičnih obilježja vrši u skladu s jezičnom slikom književnih predložaka kao i u skladu s govornim obilježjima južnočakavskih doseljenika i to u cilju zacrtavanja književnojezične koncepcije za zamišljeni prostor recepcije koji zahvaća znatno šire područje od hrvatsko-slovenske granice i od Istre.

3. JEZIČNA OBILJEŽJA

3.1. FONOLOGIJA

Posebnost Razg. u odnosu na preostali korpus hrvatskih reformacijskih tekstova kao i u odnosu na korpus tradicijskih glagoljaških knjiga jest izrazito ujednačavanje refleksa *jata* prema ikavizmu u svim osnovama osim u osnovi *-vêr-* u kojoj se ujednačava prema ekavizmu. Po toj osobini Razg. nije usporedivo sa *Spovidi općenom*, kako je to sugerirao Jembrih, koja je knjiga i po govornoj osnovici i po književnoj koncepciji ikavsko-ekavska. Tendencija prema ikavskome refleksu *jata* vidljiva je i u hrvatskim uraškim izdanjima, no u njima je u mnogim osnovama još dobro zastupljen i ekavizam, i to ne samo u knjigama tiskanima slavenskim pismima već i u onima latiničnim. Povećan broj ekavskih refleksa *jata* u glagoljaškim tekstovima pokazatelj je i crkvenoslavenskoga utjecaja; u hrvatskostaroslavenskim tekstovima *jat* se doživljavao pretežno kao glas e-tipa. Taj bi utjecaj u latiničnim tekstovima koji su pod znatnijim utjecajem talijanskoga (i latinskoga) mogao biti samo posredan,¹⁵ više u preuzimanju oblika leksema nego li u preuzimanju refleksa.

U Razg. osnova koja je uvijek samo ekavska jest osnova *-vêr-* (*vere* 1^v, *polo-vernik* 5^v, *odveriti* 11^t...). Ostale su osnove uvijek ikavske: *besidu* 2^t, *čovik* 6^t, *dila* 1^v, *grisi* 3^v, *licimirje* 11^t, *lipa* 2^v, *misto* 2^t, *obišeni* 7^t, *slipi* 5^t, *svita* 2^t, *riči* 2^v, *tilo* 4^v, *vičnje* 3^t, *vrime* 2^v; *htiti* 3^v, *imiti* 1^v, *nimam* 2^t, *želili* 8^v; *dolika* 5^t, *ondika* 4^v itd. Ikavizam u osnovi ima i posuđenica *crikvu* 1^v. Izuzetak od ikavizma u osnovi čine tek pronađena dva primjera: *testa* 5^t i crkvenoslavenizam *preljubodevnena* 2^{v16}. Usporedne primjere s refleksom *jata* u srodnim tekstovima izdvajam u nastavku:

¹⁵ Barbarić (2016) za hrvatske lekcionare pokazuje da su formirani iz talijanskih i crkvenoslavenskih izvora, naglašujući upravo ulogu romanskih (talijanskih i latinskih) predložaka.

¹⁶ Usp. stsl. *vъ прѣлѹбодѣани* (*Quattuor Evangeliorum Codex Glagoliticus olim zographensis nunc petropolitanus*, ur. Vatroslav Jagić, Akademische Druck, Graz, 1954, 150). U LBS-u također dolazi isti leksem, ali u ikavskom obliku: u *priljubodifstvu* (1995, 51). U

- hrv. kat. Otr. 1566.: dicit (1987, B7), grihov (1987, B5), svitlost (1987, B7) // vera (1987, B3), del (1987, B3), tela (1987, B5)
- Kat. 1564.: besedami (1991, 5), človika (1991, 5), rič (1991, 6), sidi (1991, 20), tilo (1991, 34) // cela (1991, 3), večni (1991, 5), vera (1991, 1), zapovedi (1991, 4)
- Cat. 1555.: človik (2002, 330), riči (2002, 330) // bessed (2002, 329), lepše (2002, 330), vero (2002, 330) // deil (2002, 330), imeili (2002, 333), meistu (2002, 332)
- Spov.: človik (1979, 1), rič (1979, 3) // besedam (1979, 2), del (1979, 4), mesti (1979, 2), razumeti (1979, 2), telesne (1979, 6);
- LBS: človika (1995, 2), grihof (1995, 7), lipost (1995, 5), mista (1995, 5), svit (1995, 3), vike (1995, 6), vrime (1995, 1), vira (1995, 4), virovala (1995, 5) // verovali (1995, 1)

U hrvatskom katekizmu Otr. dolaze ekavizmi izvan osnove *-vêr-* i u onim primjerima kojih u slovenskome predlošku nema ili nisu ekavski (usp. Čupković, 2016: 83) pa po toj osobini govorni sustav i koncepcija Razg. ne bi bili usporedivi s govornim sustavom i koncepcijom autora hrv. katekizma Otr. U latiničnom uraškom katekizmu također je znatan broj ekavskih osnova. Po ikavizmu Razg. je usporedivo s LBS-om, no u prvom izdanju LBS-a osnova *-vêr-* je onakva kakva je i u južnočakavskim govorima, tj. potvrda ima i ekavskih i ikavskih. Kod Trubara nalazimo trojake reflekske jata i uobičajeni ekavizam u osnovi *-vêr-*.¹⁷ Ekavizam u osnovi *-vêr-* oznaka je i hrvatskih uraških izdanja.

Ikavizam (uz sporadične ekavizme) jest obilježje južnočakavskoga u kojemu se i do danas čuvaju primjeri *za ne verovati*. Pretpostavlja se da govornici južnočakavskoga iseljavaju u Istru već u 16. st.,¹⁸ tamo su u kontaktu s govornicima

---

Spovidi općenoj Nazor taj leksem čita ekavski: *preljubodejstvo* (1987: 51), no naglašuje kako je u svim primjerima u djelu riječ napisana skraćeno, bez zabilježena *jata* ili drugoga vokala za *jat*, pa se ni ne može znati koji je refleks *jata* u toj riječi u tekstu Spov. niti je taj refleks iz toga djela mogao biti posredovan u koje drugo djelo.

¹⁷ Neweklowsky ističe kako u Trubarovu Katekizmu 1555. prevladava refleks *e* dok je *ei* položajno uvjetovano (Neweklowsky, 2002: 243).

¹⁸ »Snažne su utjecaje u Istri primili govori ikavskoga čakavskog dijalekta. Utjecaja ima slovenskih (npr. mjestimično *kaj*, *day* 'dao'), talijanskih (vrlo raznih, fonoloških, morfoloških, sintaktičkih, leksičkih) itd., ali i mnogo čuvanja starine donesene vjerojatno u 16. stoljeću iz Dalmacije« (Lisac, 2009: 163-164). Južnočakavskim se dijalektom i danas govori na sjeverozapadu Istre i ti su govori arhaičnijega, kopnenoga tipa (usp. o njima Lisac, 2009: 139 i 161 i Hraste, 1967: 61-74). Hraste u tim ikavskim govorima bilježi i povremene ekavizme: *verovati*, ali i *delo*, *seno* i dr. ističući kako je riječ o doseljenicima (koji su bježali

slovenskih primorskih istarskih govora, prema Ramovševu imenovanju: sjevernoga ili brkinskoga i posebno jugozapadnoga ili šavrinskoga govora (kojemu pripada i govor Kopra).¹⁹ Taj je prostor i područje organskoga pretapanja slovenskih govora i čakavštine (usp. Lončarić, 1999: 254).²⁰ U primjerima iz proučavanoga djela možemo govoriti o određenome utjecaju organskih ikavskih govora, ali i o izrazitom ujednačavanju refleksa jata, gotovo nezabilježenu u čitavu korpusu hrvatskih reformacijskih tekstova. Takva ujednačenost teško da može biti preslika govora; prije će biti da je posrijedi odraz priređivačkoga zahvata i promišljanja književnojezične koncepcije koja više svjedoči o zamišljenome prostoru recepcije, a manje o organskome idiomu autora djela.

Diferencijacija organskoga idioma autora djela i književnojezične koncepcije znakovitije se može pratiti na primjerima s refleksom stražnjega nazala. U tim se primjerima uglavnom nalazi *u: budu 2^v, vodu 3^t, ruke 5^t, mužem 7^v, put 10^v*, po kojoj se osobini bitno razlikuje od jezika Trubarovih tekstova (u kojima izrazito prevladava *o*). Iznimno se u Razg. u nastavku pojavljuje *-o*, i to: u sintagmi u kojoj je i riječ s nastavkom *-u: vekšu psostino 10^v*; također u sintagmi s varijantnim nastavcima, u nastavku pridjeva koji se u rečenici (pitanju *papista*) pojavljuje s istim pridjevom u muškome rodu:

---

pred Turcima) iz krajeva iz kojih su se doseljavali i govornici jugozapadnoga istarskoga: sjeverna Dalmacija (pretežno područje Šibenik – Knin – Zadar), 1967: 62, pa za pojedine ekavizme pretpostavlja da su iz staroga kraja, a za pojedine pretpostavlja da su primljeni iz slovenskoga (Hraste, 1967: 72). Ističe i kako su »nezatni« štokavizmi u tim govorima gotovo uobičajeni (1967: 73). U vrijeme kad Hraste provodi istraživanje većina je govornika toga dijalekta u Istri dvojezična – govore i stari čakavski i talijanski (1967: 71).

¹⁹ Ramovš navodi da za dugo *ê* Šavrini imaju zatvoreno *e* (*e*), a Brkini *ie* (Ramovš, 1935: 74). Šavrinski ima *a* od poluglasa i kondicional *bin*, oba dijalekta imaju *-m>-n* te *ć* i *šć*, imaju infinitiv na *-t*, nemaju dvojinu u konjugaciji (usp. Ramovš, 1935: 73-74). Već Trubar u svom prijevodu Novoga testamenta, osvrćući se na različite slovenske govore, zacrtava osnovne dijalektalne tipove pa tako izdvaja i govor »Krašovaca« ili Istrijana (usp. Ramovš, 1935: XI). Prema osnovnoj diferencijaciji slovenskih dijalekata refleks jata u sjevernim i zapadnim je govorima izrazito raznolik: *e, ie, ije, i*, dok je u jugoistočnim kao u kajkavskom (usp. Ramovš, 1935: XX). Logar govori o utjecaju hrvatskih govora na slovenske, koji su uzrokovale ranonovovjekovne seobe stanovništva: pred turskim upadima slovensko se stanovništvo pomiče prema sjeveru, a njihove prostore naseljavaju izbjeglice iz Like, Bosne i Dalmacije (Logar, 1975: 8), što je posebno izraženo u prostoru Bele krajine gdje se nalazilo i značajno središte Metlika u koju su hrvatski reformatori slali svoje prijevode na verifikaciju/provjeru jezične ispravnosti.

²⁰ Lončarić problematizira Ramovševe tvrdnje, koje se u stručnoj literaturi prenose i do danas, o utjecaju govora čakavskih izbjeglica, posebno na izdvojene mletačke slovenske govore, pretpostavljajući osim kontaktnosti i starije izoglose koje »nisu slijedile političke granice« (Lončarić, 1999: 265).

blagovati istino njegovo tilo i piti istino njegovu karf (3^v)

Taj je nastavak odmah ispravljen u odgovoru *krstjanina*:

prijimljemo istino njegovo tilo i priimljemo istinu njegovu karf (4^r)

kao i u sljedećem pitanju *papista*:

pijete istinu njegovu karf (4^v)

Iz navedenih primjera razvidno je da autor sustavski obilježenu jezičnu osobinu ne koristi u svrhu jezične karakterizacije (profilacije) likova već se može pretpostaviti da autor ispravlja sam sebe (manje je vjerojatno da je u tom slučaju riječ o o intervenciji priređivača): refleksu *u* daje prednost nad refleksom *o*; moguće je i da je upravo *o* refleks iz autorova govora kao što je gotovo pouzdano da leksem *psostina* u kosom padežu autor prenosi onako kako je uvriježeno u njegovu govoru.

U hrvatskom katekizmu *Otročje* također je dominantan refleks *-u*: *budeš* (B4), *veru* (B2)...; uz to se javlja više primjera s refleksom *-o* (koji su izravno pod utjecajem teksta slovenskoga katekizma): *bode* (1987: B6), *zemljo* (1987: B3); jedan primjer s *-o* dolazi na mjestu gdje je u slovenskome atematski nastavak: *veruju* (B5), dakle bez izravna slovenska predložka pa u tom slučaju nije riječ o utjecaju konkretnoga katekizamskoga teksta iz Otr., već o utjecaju slovenskoga govora i slovenske pismovne tradicije. Kod Trubara je uobičajeno *suio vero* (2002, 330), *znaio* (2002, 331), *bomo* (2002, 332).

Refleks *o* od stražnjega nazala posredstvom slovenskoga postao je i značajkom sjeverozapadnoistarskih čakavskih govora.²¹ Taj je refleks, kao i ekavski refleks *jata*, i osobina primorskih slovenskih govora. U svjetlu toga moguće je i ekavizam *testa*, ukoliko nije riječ o posredovanju knjiškoga leksema, tumačiti kao omašku iz organskoga idioma autora.

Ostala fonološka obilježja izrazito su čakavska. Mnoga od njih posredovana su i u slovenskim primorskim dijalektima, posebno šćakavizam i općenito uporaba *ć*: *skupšćinam* 1^v, *godišća* 5^r, *išće* 9^v, te *a* od poluglasa: *dan* 3^r, *zal* 11^r. Iznimno je u tvorbenom formantu pridjeva refleks *-e-*: *laćen* 7^r. Slogotvorno *l* daje *u*: *puteni* 7^v a prednji nazal iza *j* i *č* daje *a*: *prijati* 3^r, *počati* 6^v, *prokljat* 9^r. Refleks **d'* jest *j*: *narejen* 5^r, tako i skupina: *možjenami* 10^v. Ne provodi se nova jotacija: *najti* 3^r, *spomenutje* 3^v. Uobičajeni su rotacizmi: *jure* 5^r, *more* 5^r, *nigdar* 5^v, *ništare* 1^v. Od inovacija bilježi se protetsko *j* uobičajeno za južnočakavske govore: *jih* 3^v, *jisti* 7^v, *jim* 8^r. Dolazi *počtenje* 8^r, *vazeti* 2^r, ali *svi* 4^r. Bilježenje *ar* može biti samo grafijsko

²¹ Među jezičnim obilježjima koji odražavaju utjecaj slovenskoga jezika, posebno među govovima toga dijalekta koji graniče s buzetskim, Hraste izdvaja upravo primjere refleksa stražnjega nazala u *o* (Hraste, 1967: 69).

obilježje: *Karstjanin* 1^v, *parvu* 1^v, *skarb* 5^r. Iznimno varijantno dolaze: *barže* 5^v – *berže* 6^v. Paralelno bilježenje *ar* i *er* znatno je zastupljenije u Otr. i u uraškim izdanjima. Fonem *lj* jest očuvan: *nevolje* 7^r, a dolazi i do dodatnih umekšavanja: *čljjeni* 2^r. Iznimno se nalazi i primjer depalatalizacije: *živjahu* 7^r.

3.2. MORFOLOGIJA

Na morfološkoj ravni izrazita je posebnost Razg. nastavak nepalatalne varijante glavnih deklinacijskih promjena *-e* (koje je postanjem od *jata*). Iz tih je primjera razvidno kako književnojezična koncepcija ujednačavanja ikavizma u osnovama nije zahvatila i nastavke, koji očito nisu percipirani i u svojim fonološkim obilježjima. Širenje nastavka *-e* može se pratiti i kod imenica *i*-deklinacije kao i kod imenica palatalnih promjena.

Nastavak *-e* (od *-ê*) izdvajam u sljedećim kategorijama:

a-deklinacija

D. jd.: vode 10^r

L. jd.: po vode 3^r, po vere 1^v,

ja-deklinacija

L. jd.: u ostije 4^v, u čaše 4^v

v-deklinacija

L. jd. u pravoj crikve 2^r

i-deklinacija ž. r.

L. jd.: po naredbe 4^v, u navidoste 7^r, u miloste 7^v, u misle 2^r, u kriposte 5^r

o-deklinacija

L. jd.: u Boge 5^v, pri Boge 3^r, po Gargure 8^v, po Isukarste 6^r, u blude 11^v, u živote 8^v; u pisme 7^r (sr. r.)

Osim navedenih nastavaka u L. jd. bilježe se i noviji nastavci, preuzeti iz u-promjene: *u veselju* i *u miru* 6^v, *na svitu* 8^r. U sjeverozapadnim istarskim govorima Hraste bilježi čuvanje starih nastavaka glavne promjene, no s ujednačavanjem prema nastavku *-i* (u kojem se stapaju ikavizam i nastavak palatalne promjene) koji preuzimaju i imenice u-promjene: *po sini* (usp. Hraste, 1967: 69). U slovenskom katekizmu *Otročje* iznimno dolazi i primjer s nastavkom *-u* (*na nebu* 1987, A7) tamo gdje u hrvatskim katekizmima dolaze nastavci glavne promjene: *na nebi* (1987, B5; 1991, 32). Sva tri

nastavka mogu se naći kod Trubara; kod njega iznimno u muškome rodu Ramovš uočava i primjere preuzimanja nastavka *-e* i u osnovama na palatal.²² Stari nepalatalni i palatalni nastavci očuvani su u slovenskim govorima (usp. Ramovš, 1952: 40-41)²³ kao i u kajkavskom narječju ili u buzetskom dijalektu (u kojima također dolazi do utjecaja nepalatalnih nastavaka). Otvoreniji nastavci, tj. nastavci *e*-tipa povezani su prvenstveno s akcenatskim osobitostima pa dok ikavizam u osnovama može odražavati književnojezičnu koncepciju, ekavizam u nastavcima i posebno analoško preuzimanje pojedinih *e*-nastavaka u *i*-deklinaciju odražava i govorne osobitosti.

Tendencija prema *e*-nastavcima vidljiva je i u padežima u kojima je *e* od *ę*. Tako je u G. jd. *a*-deklinacije vidljivo čuvanje nepalatalnih nastavaka: *veri* 11^r, no dolazi i do preuzimanja palatalnoga nastavka: *vode* 10^r, čak i kod imenica *i*-deklinacije: *brez sole* 3^r, *do s marte* (!) 11^r, *od misle* 2^r. Utjecaj *a*-deklinacije na *i*-deklinaciju ž. r. u slovenskom izdvaja Ramovš, posebno ističući primjere iz Trubarove Postile, u kojoj je zamjetan i utjecaj gorenjskog (Ramovš, 1952: 62-63).²⁴ Nastavak *-e* dolazi i u nominativu mn. ž. r. : *misle* 6^v, ali *papi* 4^r kao *popi* 5^v. Nepalatalni nastavak u Ak. mn. imaju imenice m. r.: *mažu bolniki* 3^v, *pogardnici* 10^v, *zidi* 8^v, kao i imenica na palatal: *ključi* 10^r, tako i: *brez vaših ulji* 3^r (potonja imenica dolazi i u oblicima: *konsakrivaju one tri ulja* 3^r, *naredil ta ulja* 3^r). Palatalni nastavak preuzimaju imenice ž. r. u Ak. mn.: *psostine* 11^r, *sardbe* 11^v, *na sohe* 11^v (u m.r. *ognji* 11^v). Palatalni nastavak preuzimaju i imenice *i*-deklinacije u Ak. mn.: *zle misle* 5^r, *polovernoste* 11^r, *jadnoste* 11^v, *stvare* 2^v, *pomoće* 6^r. Instrumental jednine ženskoga roda jest po južnočakavskome razvoju na *-om*: *s verom* 1^v, *svitlostjom* 7^r. G. mn. imenica osim kratkih oblika (*od dil* 6^r) ima i množinski umetak *-ov-*: *poglavicov* 7^r, *grihof* 10^r, *popof* 6^r, tako i: *nevoljef* 8^r, te nastavak *-i*: *od sakramenti* 2^v, *od psovanji* 3^v.²⁵ Stari su nastavci lokativa mn. ž. r.: *po rukah* 5^r, *po ušjah* 3^v i *po očjeh* 3^v; u *studijeh* 11^v, sr. r.: *po misteh* 3^v, *po dileh* 9^v, *na ramenah* 8^v; dativa mn. m. r. *fratrom* 9^v, instrumentala mn. m.r.: *brati* 7^v, sr. r.: *stvorenji* 6^v, *s pismi* 11^v, ž. r.: *čeremonijami* 3^r, tako i: *s beritami* i *s kolinami* 9^r. U primjeru *priti u mese i kostah* 5^r dolaze lokativi za akuzativ; lokativ *kostah* također odražava utjecaj *a*-deklinacije na *i*-deklinaciju, Ramovš za taj padež iz Trubara navodi primjere *kosteih* i *kosteh* (1952: 64-65). Općenito je

²² Primjer iz *Cerkovne ordninge: moshei* (Ramovš, 1952: 40).

²³ Za D. i L. *a*-deklinacije Ramovš navodi kako je u slovenskom općenito prevladao palatalni nastavak *-i*, no u mnogim govorima bilježi i *-e*, posebno u onima koji su u kontaktu s čakavskim i posebno kajkavskim (1952: 57).

²⁴ Utjecaj deklinacije ž. r., u smislu mogućega analoškoga preuzimanja nastavka *-e* Hraste zapaža u sjeverozapadnim istarskim govorima: *tri sine*, *tri zide* (Hraste, 1967: 68).

²⁵ Hraste u sjeverozapadnom istarskom u G. mn. m. i sr. r. bilježi nastavak *-i* (koji je značajka i jugozapadnoga istarskoga), uz to naglašava da nema množinskoga umetka *-ov-* te da nastavak *-ih* »nije čuo« (Hraste, 1967: 68).

u deklinacijskom sustavu velika raznolikost nastavaka u tekstovima 16. st. odraz šarolika stanja u govorima i tada aktualnih jezičnih promjena.

Dvojakosti se javljaju u tematskim morfemima i nastavcima za 3. lice prezenta. Uobičajeni su likovi bez dočetnoga *-t*, no dolaze i varijantni primjeri: *da budu* 2^v – *budut* 6^t, *da budet* 6^t, *pijut* 4^t. Dočetno *-t* izgubljeno je u hrvatskim i u slovenskim govorima,²⁶ u tekstovima je pretežno pokazatelj pisarske tradicije ili crkvenoslavenskoga utjecaja. U LBS-u dolaze primjeri: *uzdvignet* (1995, 5), *pogrdit se* (1995, 11), *ustanut se* (1995, 14) i sl.

Uz uobičajeni atematski nastavak za 1. lice jednine prezenta: *verujem* 1^v, iznimno dolazi i stari tematski: *zapovidaju* 2^v. Dolaze infinitivi na *-t*: *molit* 2^t, *činit* 7^v, *za imit* 7^t, te infinitivi na *-ti*: *pojti* 2^t, *jisti* 7^v, koji mogu biti i varijantni infinitivima na *-t*: *za imiti* 1^v; *hoću prit te najti* 11^v.²⁷ Glagol kretanja jest: *greš* 5^v, *grede* 7^t.²⁸ Bilježi se imperativ: *reči mi* 2^t, zabilježen i u južnočakavskim govorima (usp. Lisac, 2009: 153).²⁹ Koristi se upitno-odnosna zamjenica *ča* 2^v, *česa* 8^t, *zač* 2^v, kao i stegnuti oblici odnosne zamjenice *ki* 1^v, *ka* 1^v, *ko* 4^v. Uobičajeni su l-participi: *naredil* 3³⁰ te oblici *hote*, *bihote* 6^v. G. jd. zamjeničke deklinacije ima govorni nastavak *-ga*: *koga* 2^t, i tematsko *-o-* u pridjevu: *velikoga* 3^t.

3.3. LEKSIK I SINTAKSA

Leksik i sintaksu obilježuju romanizmi, pojedine slovenske konstrukcije, ali i razgovorni izrazi iz južnočakavskoga pa je i po tim osobinama organsko pretapanje dominantno jezično obilježje. Uz to sporadično dolaze i literaturom posredovana obilježja tradicijske knjiškosti.

²⁶ Ramovš navodi samo primjer iz Brižinskih spomenika ističući kako se u slovenskim govorima dočetno *-t* izgubilo još u 10. st. (1952: 135).

²⁷ Općenito u slovenskim govorima Ramovš izdvaja dvojake infinitive (kratke i duge) s naznakom arealne diferencijacije: »V južni sle., na Krasu, Notranjskem, Dolenjskem, na juž. Štajerskem prevladuje v glavnem kratki, na Gorenjskem, Koroškem, Vzhodnem Štajerskem pa dolgi infinitiv« (1952: 149). Za oba slovenska primorska dijalekta kao značajku navodi kratke infinitive (1952: 74). S obzirom na tu osobinu, Lisac bilježi diferencijaciju unutar južnočakavskoga: »infinitivi su od Prviča i Žirja prema sjeverozapadu neokrjnjeni (...) drugdje je infinitiv okrnjen« (Lisac, 2009: 152-153).

²⁸ Ramovš za slovenske tekstove iz 16. st. navodi kao uobičajene *grem*, *greš*, *gre*, *greva*, *gresta*, *gresta*, *gremo*, *greste*, *gredejo* (1952: 139).

²⁹ Čakavizam kao obilježje sjeverozapadnih istarskih govora bilježi Hraste (1967: 71).

³⁰ U južnom čakavskom, tako i na sjeverozapadu Istre, dolazi do otpadanja *-l* ili dolaze primjeri na *-ja* (usp. Lisac, 2009: 146).

Romanske tuđice i posuđenice počesto se pojavljuju s dodatnim mletacizmom (cakavizmom): *supersticiozeh* 8^v, *devočijonof* 8^v, *kumšienčije* 8^r,³¹ *indulgenčije* 6^r, *ostinačijun* 4^r, *libar* 9^v, *bandeni* 7^r,³² *beritu* 8^r,³³ *dimo* 2^v, *matrimonij* 5^v,³⁴ *kamaru* 8^v. Koriste se i germanizmi: *špotati* 9^r, *škodu* 6^v. Iznimno se bilježe staroslavenski: knjiški leksem *preljubodevnena* 2^v, te stari slavenski leksemi koji obilježuju staroslavenski kao i pojedine hrvatske i slovenske govore: *piće* 8^r (»hrane«), *maša* 4^v,³⁵ *lačen* 7^r.³⁶ Uobičajeno je *cića* 7^r, a dvojako je: *inoga* 6^v i *drugo* 9^v. Dolaze glagoli kretanja: *prihajam* 1^v, *ishaja* 3^r, *popeljal* 2^r. Uobičajeno je: *didinstvo* 1^v i *didinak* 5^v (u LBS-u *didići* 1995, 9).³⁷

U sintaksi su vidljive neslavenske, uglavnom romanske konstrukcije uvriježene u mnogim čakavskim govorima, ali i pojedine specifične, prvenstveno uporaba člana i red riječi, koje obilježuju i slovenske govore.

Najuočljiviji je slovenizam uporaba čestice i veznika *le* u sljedećim kontekstima i funkcijama:

To jest le zlamenje da vi jeste (...) 7^r
 jesu le biskupi oni ki 3^r
 ki jest le zapovidan od Boga 9^v
 verujete le za vazeti 3^v
 sramota le za pomisliti 5^r
 vidi se le da morija (...) 7^r
 za htiti le piti 4^r
 biste se očutili le od tolikih velih nepodobščini 5^r
 bihote se imili le očutiti 6^v
 Le da ona bude zjednačena 9^r
 i ako prem nisam bil na studije, le ufam se u (...) 11^v

³¹ U Arj-u bilježi se *konsijencija* s primjerima iz Postile i iz Antona Dalmatina (ARj V, 273). U Spov. je *konšencije* (1979, 1).

³² Glagol *banditi*, »izgnati, prognati«, od tal. *bandire* ARj bilježi od 16. st. (ARj I, 172).

³³ Od tal. *beretta* (»kapa«) nalazi se i kod Marulića (usp. »berita«, ARj I, 237).

³⁴ Leksem se bilježi i kod Antuna Dalmatina i kod Glavinića (usp. »matrimonij«, ARj VI, 534).

³⁵ Za *maša* ARj navodi lat. *missa*, stsl. *мѣша* s naznakom »u zapadnim krajevima« i uz primjere među ostalim i iz Glavinića, Zakona vinodolskoga i Kožičića (»maša«, ARj VI, 507). U Spov. je: *stal na misi* (1979, 14). U Otr. *maša* (1987, G4).

³⁶ Leksem *lačan* bilježi se u *Lekcionaru Bernardina Spličanina* (usp. LBS, 1995, 17).

³⁷ *Didinstvo* se bilježi kod Antuna Dalmatina, Glavinića, Kašića i drugih pisaca (usp. »djedinstvo«, ARj II, 437).

Iz navedenih primjera vidljivo je da izdvojena čestica dolazi uz imenske riječi (sa značenjem isključivosti) i uz glagole, te u ulozi suprotnog (11^v) i pogodbenog veznika *le da* (9^r).³⁸

Po toj je osobini jezik Razg. izrazito odijeljen od jezika hrvatskoga katekizma Otr.; u potonjem, iako je pod znatnim utjecajem slovenskoga predloška, takvi primjeri ne dolaze.³⁹ Čestica *le* kao pojačajna uobičajena je u Trubarovim tekstovima, u Cat. 1555. dolazi uz pronominalne riječi (pokazne zamjenice) u ulozi člana: *le-ta kratki katekizmus* (2002, 331), *le-te štuke* (2002, 332), *le-tiga* (2002, 354), *koku ti le-to prošno zastopiš* (2002, 362), te u svezi s prilogom: *on tudi le-tu vse sam gori derži* (2002, 346), *le-tu ie pag on vse sturil* (2002, 350), *le-tu ie muia kry* (2002, 477) i sl. Takve pronominalne i priložne sveze s pojačajnom česticom *le* u Razg. nisu zabilježene. Primjeri s česticom i veznikom *le* u Razg. dolaze i u govoru *krstjanina* i u govoru *papista* pa i ta jezična osobina svjedoči da se autor ne koristi supostojanjem raznih jezičnih sustava kao sredstvom jezične tipizacije likova.

Tradicionalni sintaktički romanizmi zastupljeni u većini čakavskih govora i tekstova jesu sveze *za*+infinitiv i *činiti*+infinitiv. Sveze *za*+infinitiv uobičajene su: *za imiti* 1^v, *za govoriti* 1^v; dolaze i uz dva glagola: *za činiti priti* 5^r, *za htiti pridati* 10^r; te kao dopuna glagolu *gredu za viditi* 8^v. Uobičajene su sveze *činiti*+infinitiv: *čine pobignuti* 8^r, *čini ga verovati* 9^v. Inojezičnim utjecajem podržana je i dobra raširenost u čakavskim govorima i tekstovima konstrukcija *od*-genitiva koje su u Razg. izuzetno česte u izražavanju posvojnosti kao i u fokusiranju na temu govora: *didinstvo od raja* 1^v, *za govoriti od vere* 1^v.⁴⁰ Inojezični utjecaj zamjetan je i u redu riječi: *Te znam na parvu* 1^v, *Jest jedna smamija* 5^r.⁴¹

Na početku rečenice dolaze i participi prezenta: *budući Isukarst doučinil dila* 1^v, *budući tako učinili* 3^r, *htijući vi reći* 4^v, kao i imperfektivni oblik glagola *biti*: *bihote imiti sram* 8^v (u južnočakavskom u takvoj konstrukciji dolazi i *bišete*).

Uporaba broja jedan u prepoziciji imenice u funkciji člana u Razg. je izrazito česta: *jedan veliki luteran* 1^v, *jest jedna stvar* 2^v, *u jedan oganj* 11^r. U toj funkciji rjeđe dolazi i pokazna zamjenica: *on kruh i ono vino* 4^r. Po toj je osobini Razg. također izrazito odijeljeno od hrvatskoga katekizma *Otročje* u kojemu se članovi iz slovenskoga

³⁸ Kao suprotni veznik uobičajeno dolazi i *da*: *da nauci ka jesu stara* 6^v.

³⁹ Pojačajna čestica *le* u slov. katekizmu Otr. bilježi se uz pokazne zamjenice i priloge: *govoril le taku* (1987, A7), *le-to sturite* (1987, B1) dok je u hrv. tekstu Otr. redovito samo prilog ili pokazna zamjenica: *ovako* (1987, B5), *ovo činite* (1987, B6). O tome usp. Čupković, 2016: 90.

⁴⁰ U južnočakavskome za temu govora može doći i *od*-lokativ (usp. Lisac, 2009: 155).

⁴¹ Kao talijanski utjecaj u redu riječi Hraste u sjeverozapadnome istarskome bilježi primjere koji obilježuju i jugozapadni istarski: *je bija, san nosija, me boli šležen* (Hraste, 1967: 71; ovdje preneseno bez akcentuacije).

predložka redovito zamjenjuju.⁴² Kod Trubara uobičajeno dolazi: *en kersčenik* (2002, 335), *ena taka voda* (2002, 336); *tiga očeta* (2002, 337), *ta večni leben* (2002, 339).

Rijetko se posvojnost za treće lice, kao u staroslavenskom, izražava genitivom osobne zamjenice u postpoziciji: *po dilah njih* 2^v. Takvi se primjeri mogu naći i u LBS-u: *plaća néga* (1995, 5), *na čelih njih* (1995, 11).

Uobičajeni su južnočakavski govorni i frazeološki izrazi: *ča ima činiti jedan s drugim* 2^v, *o nebore ti* 6^t, *nesrični vi* 6^v, *ča hoćeš umiti odgovoriti* 7^v, *vidi se biti smutnja* 7^v, *stoj u zal put* 11^t.

4. ZAKLJUČAK

Istraživanje jezika *Razgovaranja* pokazalo je da se djelo, unatoč naglašenoj razgovornosti, oslanja i na hrvatsku pismenu tradiciju. To je vidljivo iz sporadičnih staroslavenizama (koji su u djelo možda dospjeli posredovanjem lekcionara) te posebno iz ikavske književno-jezične koncepcije koja će biti vidljiva i u kasnijim, uraškim izdanjima.

Pri izvođenju zaključaka o osnovnome organskome sloju djela valja imati na umu da dijalekti ne poznaju političkih granica pa je određivanje jezika autora hrvatskim ili slovenskim u proučavanome kontekstu posve izlišno. Pokazuje se da bi organski idiom autora mogao biti dijalekt u kojem su hrvatski i slovenski u organskom preplitanju (bio on primorski, ekavski šavrinski ili sjeverozapadni istarski ikavski, oba pod znatnim utjecajem talijanskoga). Autorova je namjera pisati ikavskim čakavskim, no iako je u djelu ikavizam dominantan, zbog akcenatski uvjetovanih refleksa *jata* u nastavcima nije nevjerojatno pretpostaviti da je autorov organski idiom ekavski, što bi nas moglo usmjeriti upravo prema »šavrinskome«. U svjetlu toga, pseudonim Senjanin ne bi upućivao na mjesto podrijetla autora i moguće je da se njime doista ispisuje, kako je u literaturi već istaknuto, općenita posveta glagoljaškomu tiskarstvu.

Poznato je kako je Trubar, uslijed nedovoljno dobrog poznavanja hrvatskoga (posebno čakavskoga koji nije blizak srednjodolenjskom), bio jako angažiran u pronalaženju hrvatskih prevoditelja, mahom glagoljaša upućenih u tradicijske crkvenoslavenske prijevode misala i brevijara, ali i u lekcionarske matice koje su pod znatnijim utjecajem narodnoga jezika. Godine 1555, šest godina prije prvih izdanja uraške tiskare, jamačno je ta potraga u punom zamahu, pa nije nemoguće da je i *Razgovaranja* jedna od njezinih etapa.

⁴² Tamo gdje je u slov. katekizmu Otročje *ta apostolska vera* (1987, A5), *en večni leben* (1987, A7) u hrv. je: *apostolska vera* (1987, B3), *život večni* (1987, B5). Usp. o tome Čupković, 2016: 90.

IZVORI

ARj: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I – XXIII, JAZU, Zagreb, 1880–1976.

Cat.: *Catecismus 1555*, u: *Zbrana dela Primoža Trubarja I*, uredila, transkribirala i prevela Fanika Kranjc-Vrečko, Rokus, Ljubljana, 2002.

Kat.: Stipan Konzul Istranin, *Katekizam. Jedna malahna knjiga v hrvatski jazik istumačena Tübingen 1564.*, pretisak priredio i pogovor napisao Alojz Jembrih, Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila«, Katedra Čakavskog sabora, Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću, Pazin, Buzet, Željezo, 1991.

LBS: *Lekcionarij Bernardina Splićanina po prvom izdanju od god. 1495*, priredio Tomo Maretić 1885, pretisak priredio Josip Bratulić, Književni krug, Split, 1995.

Otr.: Sebastijan Krelj, *Otrozhia Biblia*, pretisak, Delo, Ljubljana, 1987.

Razg.: Anton Senjanin, *Razgovaranje*, pretisak i transkripcija djela *Razgovaranje meju Papistu i jednim Luteran(om)* tiskanim 1555, priredili Alojz Jembrih i Stanko Jambrek, Bogoslovni institut, NSK, Zagreb, 2005.

Spov.: *Spovid općena*, latinička transkripcija glagoljskog teksta tiskanog god. 1496. u Senju, priredila Anica Nazor, Senj, 1979.

LITERATURA

Vuk Tadija Barbarić, »Uloga Zadarskoga lekcionara u razumijevanju geneze najstarijih hrvatskih lekcionara«, *Croatica et Slavica Iadertina*, 12, 1, 2016, 3-24.

Josip Bratulić, *Istarske književne teme*, Istarska naklada, Pula, 1987.

Dalibor Brozović i Pavle Ivić, *Jezik srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 1988.

Franjo Bučar, »Razgovaranje meju papistu i jednim luteran«, *Nastavni vjesnik*, 5, 1897.

Gordana Čupković, »Jezik hrvatskoga katekizma *Otročje Biblije*«, *Meandrima hrvatskoga glagoljaštva, Zbornik posvećen akademiku Stjepanu Damjanoviću o 70. rođendanu*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2016, 75-94.

Gordana Čupković, *Jezik i reformacija*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2017.

Mate Hraste, »Ikavski govori sjeverozapadne Istre«, *Filologija*, 5, 1967, 61-74.

Stanko Jambrek, »Petar Pavao Vergerije ml. i *Razgovaranje meju papistu i jednim luteran*«, *Acta Histriae*, 8, 1999, 241-242.

Alojz Jembrih, »Uz pretisak *Razgovaranja* (1555.)«, *Razg.*, 2005, 54.

Josip Lisac, *Hrvatska dijalektologija 2. Čakavsko narječje*, Golden Marketing i Tehnička knjiga, Zagreb, 2009.

Tine Logar, *Slovenska narječja*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1975.

Mijo Lončarić, »Hrvatsko-slovenski jezični odnosi«, *Logarjev zbornik*, Maribor, 1999.

Mijo Mirković, *Matija Vlačić Ilirik*, Izdavački zavod JAZU, Zagreb, 1960.

Gerhard Neweklowsky, »O jeziku Trubarjevega Katekizma 1555«, *Med dialektologijo in zgodovino slovenskega jezika*, Maribor, 2002.

Fran Ramovš, *Historična gramatika slovenskega jezika, VII. Dialekti*, Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1935.

Fran Ramovš, *Morfologija slovenskega jezika*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1952.

I. Scherzer, »Razgovaranje meju papistu i jednim luteranom«, *Nastavni vjesnik*, 5, 1897, 224-225.

Petar Vrankić, »Petar Pavao Vergerije Mlađi«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 3, 5-6, 1977, 103-132.

Language of *Razgovaranje*, Dispute by Anton Senjanin (1555).

THE LANGUAGE OF SENJANIN'S *RAZGOVARANJE* (1555)

Summary

The paper deals with contrastive analysis of the linguistic properties of theological dispute printed in 1555 and signed by the pseudonym Anton Senjanin, with an unreliable title and place of printing. The properties of Slovenian language present in the work lead scholars to the contradictory conclusions of the basic language system of the work. By studying linguistic properties and contrasting the language of *Razgovaranje* with the language of Croatian Catechism of the Bible for the Childs and with the specific linguistic features of Trubar's works on the one hand and with the Urach editions and editions of the Glagolitic (*Spovid općena*) and Chakavian tradition (Lectionary by Bernardin of Split) on the other, from the historically and dialectological aspect is the contribution to the lightening of the Croatian-Slovenian literary influences and organic overlapping in the 16th century. Determining the author's language system is also trying to get closer to its indirect identification.

Key words: *Anton Senjanin; dispute; Reformation; attribution; historical dialectology; South Eastern (Northwestern Istrian) Dialect; Slovenian Istrian Speeches*

LA LINGUA DELL'OPERA *RAZGOVARANJE* DI SENJANIN (1555)

Riassunto

Si analizzano contrastivamente le caratteristiche linguistiche del *prenje* teologico edito nel 1555 e firmato con lo pseudonimo di Anton Senjanin, con titolo e luogo di stampa non attestati con sicurezza. I notevoli slovenismi presenti nell'opera hanno portato gli studiosi a conclusioni opposte sul sistema linguistico alla base del testo. L'analisi delle caratteristiche linguistiche e l'analisi contrastiva della lingua di *Razgovaranja* con quella del catechismo croato *Otročje Biblije* e con certe caratteristiche linguistiche delle opere di Trubar da una parte, e con le edizioni di Urach e con quelle glagolitiche (*Spovid općena*) della tradizione ciacava (*Lekcionar Bernardina Splicićanina*) dall'altra, è dal punto di vista storico linguistico e dialettale un contributo al chiarimento delle influenze letterarie croato-slovene e della loro fusione organica nel 16 secolo. Accertando il sistema linguistico dell'autore si cerca di avvicinarsi anche alla sua indiretta identificazione.

Parole chiave: *Anton Senjanin; Razgovaranja; riforma; attribuzione; dialettologia storica; dialetto ciacavo meridionale (istriano nord-occidentale); parlate sloveno- istriane*

Podaci o autorici:

Gordana Čupković izvanredna je profesorica na Odjelu za kroatistiku Sveučilišta u Zadru. Adresa e-pošte: gcupkov@unizd.hr